

פרופ' יהונתן אומן, פרופ' ישראל אומן ושהם בריס

שיטת החיד"א בקבוע ופריש*

א. קבוע ופריש	י. מפקחין את הגל
ב. שיטת החיד"א	יא. תינוקת שנאנסה
ג. זורק אבן לגו	יב. שתוקי
ד. צפרדעים ושרצים	יג. גוי שקידש
ה. שלוש מקומות	יד. יהודה גר עמוני
ו. עכבר ששקל	טו. רובא גנבי ישראל נינהו
ז. בשר שנתעלם מן העין	טז. עגלה ערופה
ח. זבחים שנתערבו	סיכום
ט. האומר לשלוחו	

א. קבוע ופריש

תניא, תשע חנויות, כולן מוכרות בשר שחוטה ואחת מוכרת בשר נבלה, ולקח מאחת מהן, ואינו יודע מאיזו מהן לקח, ספיקו אסור; ובנמצא הלך אחר הרוב!¹

ביסוד הברייתא מונחים הכללים כל קבוע כמחצה על מחצה דמי וכל דפריש מרובא פריש². בתשע חנויות מסביר רש"י (כתובות טו, א, ד"ה הלך אחר הרוב) הואיל והבא לפנינו לא במקום קביעות לקחה, וכבר פירשה על ידי אחר, וכל דפריש מרובא פריש. המקום הקבוע של הבשר הוא החנות שבה הוא נמכר. אם הבא לפנינו היה קונה את הבשר שם, ולא היה זוכר איזו חנות זו, היה הבשר אסור. אבל היות ולא מצא את הבשר במקומו הקבוע אלא מושלך בשוק³, הרי הבשר פירש ממקומו הקבוע, וכל דפריש מרובא פריש, והבשר מותר.

* חלק ניכר מהרעיונות בחיבור זה הוצגו בשיעור שניתן במכללת אריאל ('מכון הרי פישל') בבית וגן, ירושלים, ביום י"ט תמוז תשע"ה. המחברים מודים למשתתפי השיעור עבור הערותיהם המועילות, ובמיוחד לאחד המשתתפים, שהסב את תשומת ליבנו לדברים החשובים של החיד"א בנידון.

1 כתובות טו, א, פסחים ט, ב, חולין צה, א, נידה יח, א.

2 כתובות טו, א, סנהדרין עט, א, בבא קמא מד, ב, זבחים עג א-ב, יומא פד, ב, נויר יב, א, קידושין עג, א, ברכות כח, א, יבמות טז, ב.

3 לשון הרמב"ם הל' מאכלות אסורות פ"ח ה"א. הטור יו"ד סי' קי כותב בשר הנמצא לפני חנויות. והשו"ע שם סעיף ג כותב בשר הנמצא בשוק או ביד גוי.

נשאלת השאלה, מה הסברא לאבחנה זאת, בין קבוע לפריש? אפשר לומר שמדובר בגזירת הכתוב⁴; אך גם למה שכתוב בתורה שייך לחפש טעם וסברא⁵. ואמנם רבים דנו בשאלה זאת, וטעמים שונים ניתנו בה. גם החיד"א עסק בנושא בספרו עין זוכר, והוא הציע שיטה ייחודית, המסבירה את העניין לפי כללי ההיגיון הטבעי. ננסה להסביר את שיטתו, ולהראות כיצד היא מתיישבת עם הסוגיות השונות.

ב. שיטת החיד"א

בספר עין זוכר מערכת כ סעיף ט כותב החיד"א:

כל קבוע כמחצה על מחצה דמי. ראיתי בכללי מהר"ם דאנון...⁶ טעם הדבר בקבוע, כי אולי הסכים דעתו ליקח מן הקבוע מאחר שהדבר הוא על צד הבחירה כי אולי בחר בזה הקבוע. אבל דפריש מרובא פריש אין הדבר תלוי אלא במציאות, כי יותר יקרה כשימצא אוקיא של כסף שנאמר שמן העשיר נאבדה, שיש לעשירים כסף הרבה יותר, ויותר מן העני שאין לו מה שצריך לאכול.

ככל הנראה, אבחנת החיד"א היא בין פרישה אקראית לבחירה מכוונת. כאשר בקבוצה של פריטים הרוב הוא מסוג אחד והמיעוט מסוג אחר, ופריט אחד פורש באקראי מהקבוצה, אז סביר יותר שהפריט הפורש הוא מהסוג הראשון. אך אם הפריט נבחר בבחירה מכוונת, אז הדבר תלוי בשיקולי הבוחר; שיקולים של רוב ומיעוט אינם ממין העניין.

4 לגבי פריש, הגמרא בב"ב כג, ב אומרת *רובא דאורייתא* (ראה גם הע' 9 להלן). לגבי קבוע, ראה להלן אות ג הזורק אבן לגו.

5 אמנם הר"ן כתב דדין קבוע שיהא כמחצה על מחצה חידוש הוא ואין לך בו אלא משעת חידושו (חולין לג, ב בדפי הר"ף, בסוף ד"ה אמר רב). ככל הנראה הכוונה היא למחלוקת רבא ואב"י בעד זומם (סנהדרין כז, א), אב"י אמר למפרע הוא נפסל ורבא אמר מכאן ולהבא הוא נפסל. אב"י אמר למפרע הוא נפסל, מעידנא דאסהיד רשע הוא... רבא אמר מכאן ולהבא הוא נפסל, עד זומם חידוש הוא, מאי חזית דסמכת אהני סמוך אהני. לכן אין לך בו אלא משעת חידושו (זאת אומרת - ולא למפרע, יעוין שם). רש"י על אתר כותב חידוש הוא שנפסלים שניים בשביל שניים שאומרים עימנו הייתם, דמאי חזית דסמכת אהני סמוך אהני. אלא גזירת הכתוב הוא... משתמע שמטבע הלשון חידוש משמעותו הלכה שאין לה סברא, אלא היא גזירת הכתוב. ונראה שהמחלוקת בין אב"י ורבא נעוצה בכך, האם עד זומם הוא חידוש במובן זה - מחוסר סברא - או לא; אבל כו"ע מודי שאם אמנם מדובר בחידוש אז אין לך בו אלא משעת חידושו, זאת אומרת שאין להחיל אותו למפרע. יוצא שלפי הר"ן אמנם אין סברא לדין קבוע, ואין לחפש סברא, אלא מדובר בגזירת הכתוב גרידא. אך בשו"ע יו"ד סי' קי סעיף ג מביא השי"ך בס"ק יד את דברי הר"ן, וכותב שהרא"ה והרשב"א חולקים עליו. יוצא שיש ראשונים שחולקים על הדעה שדין קבוע הוא חידוש ללא סברא, ולכן יש בהחלט מקום לחפש סברא.

6 הנוסח המלא: ראיתי בכללי מהר"ם דאנון כ"י שהיה תלמיד הגאון מהר"ר יצחק קנפנטון זלה"ה טעם הדבר וכו'. שמעתי ממורי הרב רבי יצחק אבוהב שקיבל מרבן הרב ר' יצחק קנפנטון זלה"ה טעם הדבר וכו'.

משל למה הדובר דומה, לעשרה כדורים מונחים על שולחן, תשעה אדומים ואחד צבעוני. והנה נודע לנו שבאה רוח והעיפה את אחד הכדורים. במקרה זה סביר להניח שהכדור שהועף הינו אדום. אבל, אם ילד בא אל השולחן ולקח כדור אחד, אז יתכן שהילד דווקא אוהב כדורים צבעוניים, או לחילופין אוהב כדורים אדומים. בכל אופן, הדבר תלוי בהעדפות הילד, ולא בכמויות הכדורים מהסוגים השונים. ולכן, לא ניתן לקבוע מה סביר יותר, האם שהכדור הצבעוני נלקח או שאחד האדומים. וכן כשמוצאים אוקיא של כסף. הכסף אבד, ככל הנראה באקראי. כל האוקיות דומות; ולעשירים, במצורף, יש יותר אוקיות מלעניים⁷. ולכן, סביר יותר שהאוקיא נאבדה לעשיר. וכן בתשע חנויות. בפריש - כאשר הבשר נמצא - אין לנו שום מידע על מקורו, ולכן אין סיבה לחשוב שיותר סביר שהבשר נקנה בחנות אחת מבאחרת⁸, לכן בפריש יותר סביר שהבשר נקנה בחנות המוכרת בשר שחוטה ועל כגון דא חלה הוראת הכתוב אחרי רבים להטות (שמות כג, ב)⁹. אך בקבוע - כשלקח מחנות, ואינו זוכר מאיזה חנות - המצב שונה. חתיכות הבשר אולי דומות, אך החנויות אינן דומות. ייתכנו הבדלים רבים בין החנויות: מיקום, תצוגה, ניקיון, מחיר, אדיבות, ועוד, ויתכן מאוד שהחנות שממנה נלקח הבשר נבחרה בהתחשב באחד או יותר מהבדלים אלה. לכן, כאשר הלוקח אינו זוכר מאיזה חנות לקח, אין חשיבות למספר החנויות המוכרות בשר שחוטה לעומת מספר החנויות המוכרות בשר נבלה, ואין במספרים אלה כדי לקבוע מאיזו חנות סביר יותר שקנה. כלומר, במקרה זה האקראיות מופרת, אין ללכת אחר הרוב, והספק כמחצה על מחצה דמי.

כמובן, גם במקרה שישנה בחירה, אבל בחירה זו לא יכולה להיות קשורה בשום דרך למעמד ההלכתי של הספק, אז האקראיות לא נפגמת, ואין זה נחשב לקבוע. לדוגמא, אם מונחים לפניו עשרה נתחי בשר, אחד מכל אחת מעשרת החנויות, והוא בוחר באחד מהם, אז הספק הוא בגדר פריש; שהרי אין הבדל פסי ביין בשר שחוטה לבשר נבלה - אין אפשרות להבחין ביניהם. בד"א, כאשר כל החנויות מציעות את אותה הסחורה; אך אם חנות אחת מתמחה, נגיד, בחזה, ואחרת בכתף, אז נתחי הבשר בעצמם מרמזים על מקורם, האקראיות מופרת, ושוב הספק כמחצה על מחצה דמי (השווה הע' 8).

7 ככל הנראה, במילה עשיר מתכוון החיד"א למי שיש לו מה שצריך לאכול, בניגוד לעני שאין לו מה שצריך לאכול.

8 כאן יש שתי הנחות סמויות: שנפח המסחר בערך שווה בכל החנויות, ושאינן הבדל ניכר בין נתחי הבשר הנמכרים בהן. במקרה של אוקיות הכסף אין צורך להנחות אלה, ואולי לכן השתמש החיד"א בדוגמא זאת, ולא בתשע החנויות עצמן.

9 הא מילתא דאמור רבנן זיל בתר רובא מנלן, דכתיב אחרי רבים להטות (חולין יא, א).

ראוי לדייק בגדר של "אקראי" שבפריש. לכאורה, פרישה מתוך קבוצה ראויה להיקרא אקראית אם לכל שני פריטים א' וב' בקבוצה, הסבירות שפריט א' יפרוש כמוה כסבירות שפריט ב' יפרוש. אולם, סבירות יכולה להיות עניין אישי; ראובן יכול לגרום שהסבירויות זהות, בעוד ששמעון גורס שאין זה כך. לשון החיד"א היא *אין הדבר תלוי אלא במציאות*; כנראה, הכוונה היא לגדר של אקראיות שאינו תלוי בהערכה אישית. דהיינו, פרישה הנה אקראית אם מעצם מהות תהליך הפרישה יוצא שלא ניתן ליחס יותר סבירות לכך שפריט מסוים יפרוש מאשר שפריט מסוים אחר יפרוש¹⁰. וכך גם מדויק מלשון החיד"א, *כי אולי הסכים דעתו ליקח מן הקבוע, מאחר שהדבר הוא על צד הבחירה, כי אולי בחר בזה הקבוע*. השימוש החוזר במילה אולי מדגיש שכדי להחיל גדר פריש צריך להיות ברור שאין כל הצדקה ליחס סבירות יותר גדולה לפרישת פריט אחד מפרישת פריט אחר. דהיינו, זה צריך להיות ברור מעצם מהות התהליך - וזאת אקראיות¹¹.

לסיכום: בפריש הספק **פרש** מסביבתו המקורית באקראי. בקבוע, לעומת זאת, הספק **נבחר** במכוון מסביבתו המקורית; גורמים שונים יכולים היו להשפיע על הבחירה. לכן האקראיות מופרת, וממילא אין הגיון להתחשב בכמויות הפריטים, *כמחצה על מחצה דמי*.

בהמשך נדון בכל אחת מהסוגיות בבבלי העוסקות בתשע חנויות, כל דפריש, וקבוע. וכן נדון בשתי סוגיות שבהם עניינים אלה עולים במפרשים, אם כי לא במפורש בגמרא עצמה. בעז"ה נסביר את כל אחת מהסוגיות לפי ההבנה הנ"ל בשיטת החיד"א. דהיינו שהכלל כל דפריש מרובא פריש מתייחס למצב בו הספק פרש באקראי מהקבוצה אליה הוא שייך, בעוד שהכלל כל קבוע כמחצה על מחצה דמי מתייחס למצב בו הפרישה אינה אקראית, ובפרט כאשר הספק נבחר במכוון מתוך הקבוצה.

10 דוגמה בולטת של אקראיות היא פדיון 22,273 הבכורות ב-22,000 הלויים בספר במדבר (ג, מד-נא). רש"י על אתר מסביר שמרע"ה הביא 22,000 פתקין וכתב עליהם *בן לוי*, ו-273 פתקין כתב עליהם *חמשת שקלים*, *בללן ונתנן בקלפי*, *אמר להם בואו וטלו פתקים לפי הגודל*. מעשה הבליה הופך את התהליך לאקראי; בלי בליה - אם, למשל, מרע"ה היה נותן לקלפי קודם את 22,000 הפתקים ואח"כ את ה-273 - אז היה יותר סביר שאחרון הבכורות יפדה ע"י בן לוי משראשון הבכורות יפדה ע"י בן לוי. הבליה מוחקת הבדלים אלה; בעקבותיה, לא ניתן ליחס יותר סבירות לכך שבכור אחד יפדה ע"י בן לוי מלכך שבכור אחר יפדה ע"י בן לוי.

11 ואמנם, כן הוא במקרה הנידון לעיל, כאשר בוחרים בין נחתי בשר שמקורם אינו ידוע. כאן השאלה אינה האם הסבירות שנתח מסוים ייבחר כמוה כסבירות שנתח מסוים אחר ייבחר, שהרי זהות הנתח הנבחר אינה מוטלת בספק. אלא השאלה היא, האם הסבירות שמקור הנתח שנבחר הנו חנות מסוימת כמוה כסבירות שהמקור הנו חנות אחרת מסוימת. התשובה היא חיובית, בגלל עצם מהות התהליך, שאינו מספק שום מידע, ולו בעקיפין, על מקורות הנתחים.

בסוגיה של תשע חנויות כבר עסקנו לעיל. נעיין עתה בשאר הסוגיות, ונתחיל במקור הדין של קבוע.

ג. זורק אבן לגו

ומדאורייתא מנלן? אמר קרא וארב לו וקם עליו... אמרי דבי רבי ינאי פרט לזורק אבן לגו. היכי דמי, אילימא דאיכא תשעה גוים¹² ואחד ישראל ביניהם תיפוק ליה דרובא גוים נינהו! אי נמי פלגא ופלגא - ספק נפשות להקל! לא צריכא, דאיכא תשעה ישראלים ואחד גוי, דאע"ג דרובא ישראלים נינהו, כיון דאיכא חדא גוי ביניהו הוי ליה קבוע, וכל קבוע כמחצה על מחצה דמי, וספק נפשות להקל (כתובות טו, א)¹³.

רש"י, בב"ק מד, ב בד"ה לא צריכא דאיכא תשעה ישראלים, מפרש דאי לאו קרא הוה אמינא זיל בתר רובא ולישראל איכוין, ואע"ג דדלמא לאו להאי איכוין, נתכוין להרוג את זה והרג את זה חייב וגו'. כלומר, מדובר במקרה בו הזורק מתכוון להרוג אדם מסויים מתוך הגו¹⁴, אבל לא ידוע לנו למי התכוון. כדי לדון את דינו, בית דין צריכים לקבוע במי התכוון הזורק לפגוע. בתחילה - "אי לאו קרא" - היינו אומרים שבגלל שרוב אנשי החבורה הנם ישראלים, יש לשער שאותו האחד שאליו נתכוון הזורק הוא ישראל. בא הדין של קבוע ואומר שאין כאן מקום להפעיל כללי רוב. שהרי הזורק בוחר למי להתכוון, והבחירה שלו כלל אינה תלויה בכמויות האנשים בגו אלא בנטיית ליבו - את מי רוצה להרוג ואת מי לא. כיוון שכך, אין שום חשיבות לכמויות - וכמחצה על מחצה דמי.

ד. צפרדעים ושרצים

תשע צפרדעין ושרץ אחד ביניהם ונגע באחד מהן ואינו יודע באיזה מהן נגע, ברה"י ספקו טמא ברה"ר ספקו טהור, ובנמצא הלך אחר הרוב (נידה יח, א)¹⁵.

מדובר בשמונת השרצים שהנגיעה בהם במותם מטמאת מדאורייתא (ויקרא יא, לא), והם אינם כוללים צפרדע. מקובל שספק טומאה ברה"י לחומרא וברה"ר לקולא. לכן כאשר היו לפניו עשר נבלות של שרצים וצפרדעים והוא נגע באחד, אך אינו זוכר איזה אחד, אז לפי שיטת החיד"א חל הכלל של כל קבוע כמחצה על מחצה דמי,

12 כאן ולהלן תוקן הנוסח שבספרים שלפנינו (כנענים, עכו"ם וכד') והוחזר הנוסח המקורי שקדם לצנזורה.

13 ובשינויים קלים בב"ק מד, ב, סנהדרין עט, א.

14 גו זה חבורת בני אדם (רש"י על אתר).

15 ובשינוי קל כתובות טו, א.

כיון שהוא בחר באיזה שרץ לגעת, ואין זה ברור מה הניע אותו; ולכן ברה"י ספיקו טמא וברה"ר ספיקו טהור. אך כאשר נמצאה הנבלה בשטח הולכין אחר רוב הנבלות הנמצאות באותה סביבה, מפני שאז אין בחירה; הנוגע נתקל באקראי בנבלה זאת מתוך כל הנבלות בשטח, ואין סיבה להבדיל בינה לבין האחרות.

ה. שלושה מקומות

אמר רבי יוחנן, בשלושה מקומות הלכו בו חכמים אחר הרוב ועשאום כודאי: מקור, שליח, חתיכה¹⁶... ותו ליכא? והאיכא תשע חנויות!... טומאה קאמרינן¹⁷ איסור לא קאמרינן. והאיכא תשע צפרדעין!... טומאה דאשה קאמרינן, טומאה בעלמא לא קאמרינן. והאיכא הא דאמר רבי יהושע בן לוי, עברה בנהר והפילה¹⁸ מביאה קרבן ונאכל¹⁹ - הלך אחר רוב נשים, ורוב נשים ולד מעליא ילדן²⁰? מתניתין קאמרינן, שמעתתא²¹ לא קאמרינן (נידה יח א-ב).

מאמר ר' יוחנן מתיישב יפה עם שיטת החיד"א. שלושת המקומות שבהם הולכים אחר הרוב אינם תלויים כלל בבחירת האשה או אף בבחירת כל גורם אחר. לכן, לפי היגיון החיד"א, הם דומים עקרונית לפריש, מה שמצדיק את ההליכה אחר הרוב.

ואף מאמר ריב"ל מתיישב יפה עם שיטת החיד"א, שהרי אין זה תלוי באשה האם היא תלד ולד מעליא או לא. אמנם היא בחרה לעבור את הנהר, וזה אולי יכול להשפיע על מועד ההפלה; אבל זה לא יכול להשפיע על השאלה מה היא מפילה, ולכן שפיר הולכים אחר הרוב בעניין מה היא מפילה.

ו. עכבר ושקל

תשע ציבורין של מצה ואחד של חמץ, ואתא עכבר ושקל, ולא ידעינן אי מצה שקל אי חמץ שקל, היינו תשע חנויות. פירש, ואתא עכבר ושקל, היינו

16 שלושה מקרים בהם אשה ספק רואה דם נדה ספק מפילה ולד, עיי"ש. ר' יוחנן קובע שבכל שלושתם הולכים אחר רוב מקרים דומים, ומטמאים מדאורייתא (שורפים עליהם את התרומה, מה שאסור בתרומה טהורה).

17 ר' יוחנן התכוון לומר שבשלושה מקומות העוסקים בטומאה הלכו חכמים אחר הרוב.

18 רש"י: ואין ידוע אם ולד הוא.

19 רש"י: חטאת העוף שלה נאכלת, ולא אמרינן על הספק באה, ואינה נאכלת דדילמא לאו ולד הוא, וחולין מלוקין הן, ומליקת חולין נבלה.

20 וקשה לרבי יוחנן, שהרי כאן מקרה רביעי שהולכין אחר הרוב בטומאה דאשה.

21 רש"י: ר' יהושע בן לוי אמורא הוא, ושלושה מקומות דאמר ר' יוחנן משנה או ברייתא הן.

סיפא. דתניא, תשע חנויות כולן מוכרות בשר שחוטה ואחת מוכרת בשר נבילה, ולקח מאחת מהן ואינו יודע מאיזו מהן לקח, ספיקו אסור; ובנמצא הלך אחר הרוב (פסחים ט, ב).

כאן השאלה היא האם צריך לחזור על בדיקת החמץ אחרי שהעכבר לקח מהערימה המוטלת בספק. ההלכה היא שאם העכבר בחר לקחת מערימה אחת מבין עשר הערימות שלפניו, אז יש עניין של בחירה; שהרי אי אפשר לדעת מה היו שיקולי העכבר, שמא מצה טעימה לו יותר ושמא חמץ טעים לו יותר, ושמא יש לו שיקולים אחרים לגמרי. לכן כמחצה על מחצה דמי, וצריך לחזור על הבדיקה. אך אם אוכל פרש מעשר הערימות ונמצא לבד במקום אחר, ובא עכבר ונטלו, אז אין כאן עניין של בחירת העכבר, ואין סיבה להבדיל בין הערימה שממנה פרש האוכל לבין תשע האחרות. לכן הולכין אחר הרוב.

ז. בשר שנתעלם מן העין

אמר רב, בשר כיון שנתעלם מן העין, אסור. מיתבי, רבי אומר, מקולין²² וטבחי ישראל, בשר הנמצא ביד גוי מותר²³. נמצא ביד גוי שאני²⁴. תא שמע, תשע חנויות... ובנמצא הלך אחר הרוב²⁵? הכא נמי בנמצא ביד גוי. תא שמע, מצא בה²⁶ בשר, אם חי הלך אחר רוב טבחים, ואם מבושל הלך אחר רוב אוכלי בשר (מכשירין פ"ב מ"ט); וכי תימא הכא נמי בנמצא ביד גוי, מבושל הלך אחר רוב אוכלי בשר? ונחזי אי גוי נקיט ליה²⁷ אי ישראל נקיט ליה²⁸? הכא במאי עסקינן, בעומד ורואהו (חולין צה, א).

בעומד ורואהו, מסביר הרב שטיינזלץ שמוצא הבשר ראה את הבשר המבושל כשנפל מאדם מסויים... ואולם אין הרואה יודע אם אותו אדם ישראל או גוי. לדוגמה, כאשר המוצא ראה את הנפילה מרחוק, או שאין הבדל במראה בין ישראל לגוי; וכיוון שהמאבד כבר לא איתנו, אין דרך לברר אם הוא ישראל או גוי. במקרה כזה, הספק

22 קמעונאי בשר. כאן מדובר במוכרי בשר גוים, במקום בו כל השוחטים הינם ישראל.

23 המקשה סבור ש"נתעלם מן העין" פירושו נתעלם מעין ישראל, וקשה לרב.

24 רש"י: שהיתה בחזקת המשומר, והוא (הגוי) לא שחטה וטרפה לא מכרו לו למוכרה כאן; אבל בשר המונח, שמא עורבים חלפוהו.

25 המקשה סבור שבשר שנמצא, בוודאי נתעלם מן העין, ושוב קשה לרב.

26 רש"י: עיר ישראל וגוים דרין בה.

27 רש"י: אסור, דבסתמא הוא בשלו; אלא ודאי בנמצא מוטל לארץ קאמר, וקאמר ברוב טבחי ישראל מותר (וקשה לרב, שהרי הבשר נתעלם מן העין).

28 כך היא גירסת רש"י, רבינו גרשום, וכל כתבי היד המובאים בדקדוקי סופרים.

דומה לבשר מושלך בשוק (למעט שהבשר לא נתעלם מן העין בשום שלב) וכל דפריש מרובא פריש²⁹.

ח. זבחים שנתערבו

מתניתין: כל הזבחים שנתערבו בחטאות המתות או בשור הנסקל אפילו אחת בריבוא ימותו כולן... **גמרא**... ונמשוך ונקרב חד מינייהו ונימא כל דפריש מרובא פריש?! נמשוך - הוה לה קבוע, וכל קבוע כמחצה על מחצה דמי. אלא נכבשינהו דניידי, ונימא כל דפריש מרובא פריש?!... אמר רבא, גזירה³⁰ משום קבוע (זבחים ע, ב; עג א-ב).

על פניו ניתן היה לחשוב שסוגיה זו מתאימה בפשטות לשיטת החיד"א. שהרי במצב של נמשוך, אותו מכנה הסוגיה קבוע, האדם בוחר בהמה מהעדר; ואילו בנכבישנהו דניידי, הבהמה פורשת מהעדר לבדה - ללא בחירה. אולם הסבר זה אינו מספק; על אף שבנמשוך ישנה בחירה, בחירה זאת אינה יכולה להיחשב בחירה מכוונת. שהרי הבהמות דומות למראית עין; לא נראים ביניהם הבדלים מהותיים - כאלה שיכולים להיות קשורים למעמד ההלכתי של הבהמה (זבח, שור הנסקל, חטאת מתה). במילים אחרות, למרות שפיסית יש בחירה, הבחירה אינה מהסביבה המקורית של הספק (לפני שהזבחים נתערבו); אין מידע מהותי כלשהוא שיכול להשפיע על הבחירה. (רַאָה לעיל אות ב, הפיסקה המתחילה במילה *כמוכן*, ובהע' 11). וכן התוספות על אתר (ד"ה אלא) אומרים במפורש שעקרונית הדין של קבוע לא חל במקרה זה - מכיוון שלא שייך כל קבוע אלא בדבר... שההיתר והאיסור שלהם ידועים במקומם. ואכן, התוספות מגיעים למסקנה שמדאורייתא גם המקרה של נמשוך אינו קבוע, וקביעת הגמרא הוה לה קבוע הינה רק מדרבנן.

ט. האומר לשלוחו

אמר ר' יצחק בר יוסף אמר רבי יוחנן, האומר לשלוחו צא וקדש לי אשה סתם, ומת השליח, אסור בכל הנשים שבעולם; חזקה שליח עושה שליחותו, וכיון דלא פריש ליה הא לא ידע הי ניהו קדיש ליה³¹. איתביה ר"ל לרבי יוחנן,

29 זאת, בניגוד למצב שבו עדיין נמצא ביד האדם, שבו ניתן לברר ביד מי הבשר - נחזי אי גוי נקיס ליה אי ישראל נקיס ליה - ולכן אין מקום להפעיל את כללי הספקות.

30 המילה גזירה היא גירסת רש"י; ש"ס וילנא אינו גורס מילה זאת.

31 כיון שאינו יודע איזה אישה קידש לו השליח, הרי כל אישה שבעולם יכולה להיות אם או בת אחות של אישה זאת.

קן סתומה³² שפרחה גוזל אחד מהן לאויר העולם... יקח זוג לשני, ואילו קן מפורשת אין לו תקנה³³. ואילו שאר קינין בעלמא מיתקנן, ואמאי? לימא כל חדא וחדא דלמא הי ניהו! אמר ליה, קאמינא אנא אשה דלא ניידא, ואמרת לי את איסורא דנייד. וכי תימא הכא נמי נייד - אימור בשוקא אשכח וקדיש - התם הדרא לניחותא, גבי קן מי הדרא?! (נזיר יא, ב - יב, א).

גמרא זאת מתאימה לגמרי לשיטת החיד"א. ר"ל שואל את ר' יוחנן, ואילו שאר קינין בעלמא מיתקנן?! בכל קן בעולם ייתכן שאחד הגוזלים הוא הגוזל שפרח מהקן שלנו, ולא יודעים אם הוא חטאת או עולה. אלא שמסתבר שהולכים אחר הרוב, וברוב הקינים - למעשה כמעט כולם, או אף ממש כולם - לא נמצא הגוזל שפרח מהקן שלנו. בדומה, מקשה ר"ל, למה לא אומרים שרוב הנשים אינן קרובות של האשה (האלמונית) שקידש השליח? ור' יוחנן עונה, קאמינא אנא אשה, דלא ניידא, ואמרת לי את איסורא, דנייד. בכל הסוגיות האלה, המושגים ניידא ופריש מתחלפים, ולמעשה מזוהים זה עם זה. כזכור (לעיל אות ב), העניין של פריש - ולכן גם של ניידא - הוא אקראיות. אין דרך מעשית להבחין בין גוזל אחד למשנהו - בחירת הגוזל היא למעשה אקראית - ולכן שפיר אזלינן בתר רובא אצל הקינים. אך באשה, גם השליח וגם הבעל בוחרים במכוון באשה מסוימת ולא באחרת, ולכן כמחצה על מחצה דמי.

ואז ר' יוחנן מקשה, וכי תימא הכא נמי נייד - אימור בשוקא אשכח וקדיש... . הרי אמרתי אסור בכל הנשים שבעולם. מה אם הוא מוצא דרך לבחור אישה בצורה אקראית (בשוקא אשכח וקדיש)? הרי אז צריך ללכת אחר רוב נשים, שאינן קרובות של האישה שקידש השליח; ולכאורה צריך להיות מותר לקדש אישה שנבחרה באקראיות. למה, אם כן, אסור בכל הנשים שבעולם?

את התשובה לתמיהתו מספק ר' יוחנן בעצמו. אשה הדרא לניחותא: גם אם **בחירת** האישה הייתה לגמרי אקראית, הרי אחרי הנישואין לומדים להכיר אותה, מה שיפגע באקראיות, ולכן יאסר לבוא³⁴ עליה. משא"כ בקינים, ששם גוזל אחד דומה למשנהו גם אחרי הבחירה.

וא"ת, הרי האשה **נבחרה** בצורה אקראית, וזה צריך להיות מספיק לשייך אותה לרוב, לפי הכלל של כל דפריש מרובא פריש. גם בתשע חנויות, אחרי שנקבע שהבשר שנמצא פרש מהרוב, אין אומרים שהחתיכה שנאכלת עכשיו נבחרה ע"י האוכל ולכן אינה אקראית אלא קבועה! לזה י"ל שעל הבשר לא נוסף מידע אחרי שנמצא; אך על

32 של יולדת שהפרישו לה שני גוזלים ועדיין לא קבעו איזו לחטאת ואיזו לעולה.

33 רש"י: לפי שאין יודע איזו לחטאת ואיזו לעולה, ואע"ג דפריש, כיון דלא הוי תרווייהו קמיה, לית בהו היכירא.

34 האיסור חל על ביאה, לא רק נישואין (ויקרא יח, יז-יח).

האשה, שאמנם נבחרה באקראיות, כן נוסף מידע אחרי הבחירה. ואז, כאשר הבעל בא עליה יש לו יותר מידע, והיא בגדר קבועה.

י. מפקחין את הגל

מתניתין... וכל ספק נפשות דוחה את השבת. מי שנפלה עליו מפולת, ספק הוא שם ספק אינו שם, ספק חי ספק מת, ספק נכרי ספק ישראל, מפקחין עליו את הגל... **גמרא...** אמר רב יוסף אמר רב יהודה אמר שמואל, לא הלכו בפיקוח נפש אחר הרוב. היכי דמי? אי נימא דאיכא תשעה ישראל ונכרי אחד בינייהו, רובא ישראל ניהו; פלגא ופלגא, ספק נפשות להקל; אלא דאיכא תשעה נכרים וישראל אחד - הא נמי פשיטא, דהוה ליה קבוע, וכל קבוע כמחצה על מחצה דמי! לא צריכא, דפרוש לחצר אחרת; מהו דתימא כל דפרוש מרובא פריש, קמ"ל דלא הלכו בפיקוח נפש אחר הרוב. איני, והאמר ר' אסי תשעה נכרים וישראל אחד, באותה חצר מפקחין, בחצר אחרת אין מפקחין! לא קשיא; הא דפרוש כולהו, הא דפרוש מקצתייהו (יומא פג, א; פד, ב).

בד"ה לא צריכא דפרוש לחצר אחרת, אומר רש"י, ושם נפלה על האחד מפולת. נראה שכוונת רש"י היא שבאותה חצר גרים תשעת הנכרים והישראל האחד, ואנו יודעים היכן בחצר כל אחד גר. לכן אם נפלה שם מפולת, אין לומר שאין לנו מידע כלשהו ביחס לקביעה על מי נפלה³⁵. לכן לפי שיטת החיד"א, אין כאן עניין של רוב; זה נחשב לקבוע, וספק נפשות להקל, ומפקחין. ולכן קשה, מה שמואל מחדש לנו באומרו לא הלכו בפיקוח נפש אחר הרוב? ומשיבים, לא צריכא, דפרוש לחצר אחרת. כל העשרה טיילו למקום אחר, ושם נפלה על האחד מפולת, ואין יודעים על מי. שם כבר אין לנו מידע מוקדם, ולכן, לכאורה, צריך לומר כל דפריש מרובא פריש, ויש להניח שהמפולת נפלה על נכרי, ואין מפקחין. אלא שלפי הכלל של שמואל, לא הלכו בפיקוח נפש אחר הרוב, מפקחין גם בחצר האחרת. ואז שואלת הגמרא, איני, והאמר ר' אסי א"ר יוחנן... בחצר אחרת אין מפקחין! ועונים, לא קשיא, הא דפריש כולהו הא דפריש מקצתייהו; כלומר, דברי ר' יוחנן מתייחסים למקרה שרק חלק מהעשרה עברו לחצר האחרת שבה נפלה המפולת. רש"י מפרש שכאן מתבססים על עקרון נוסף, של איתחזק ישראל: אם איתחזק ישראל בהאי חצר שנפלה בו מפולת מפקחין, ואם לא, אז לא. הסברה היא שלמרות שלא הולכים אחר הרוב בפיקוח נפש, הרי בכל זאת צריך איזו שהיא סיבה של ממש לחשוב שמצילים יהודי; לא בכל מקום בעולם שנפלה מפולת מפקחין רק מפני שיש אפשרות שיש שם יהודי. הגדר לכך שקובע ר' יוחנן הוא שידוע שהיה יהודי בחצר כאשר נפלה המפולת; וזה המובן של איתחזק ישראל.

35 בהבנה זאת של רש"י מתיישבת קושיית התוספות (ד"ה והא), מה לי חצר זו מה לי חצר אחרת?

יא. תינוקת שנאנסה

מתניתין... מעשה בתינוקת שירדה למלאות מים מן העין ונאנסה... אם רוב אנשי העיר משיאין לכהונה הרי זו תינשא לכהונה. **גמרא**... בקרונות של ציפורי היה מעשה; וכדרכי אמי דאמר והוא שהייתה סיעה של בני אדם כשרין עוברת לשם; וכדרכי ינאי דאמר... נבעלת בשעת קרונות כשרה לכהונה. אבל פירש אחד מציפורי ובעל, הוולד שתוקי³⁶ - כי הא דכי אתא רב דימי אמר זעירי... הולכין אחר רוב העיר ואין הולכין אחר רוב סיעה. כלפי לייא - הני נידי והני קביעי וקיימי! אלא, הולכין אחר רוב העיר והוא דאיכא רוב סיעה בהדה; ואין הולכין אחר רוב העיר גרידתא, ולא אחר רוב סיעה גרידתא. מאי טעמא, גזירה רוב סיעה אטו רוב העיר. ורוב העיר נמי, אי דקא אזלי אינהו לגבה כל דפריש מרובא פריש! איכא דקא אזלא לגביהו, דהוה ליה קבוע, וא"ר זירא כל קבוע כמחצה על מחצה דמי. ומי בעינן תרי רובי - והתניא תשע חנויות...? מעלה עשו ביוחסין (כתובות יד, ב - טו, א).

המשנה מספרת את מעשה התינוקת שנאנסה, ופוסקת שהולכים אחר רוב העיר. הגמרא קובעת שהמעשה היה בציפורי, ביום השוק, שסיעות ושיירות ממקום אחר באות שם (רש"י)³⁷. הסיעה באותו יום הייתה רובה של בני אדם כשרים; האנס הגיע מסיעה זאת, וכל דפריש מרובה פריש. בכל זאת, אומרת הגמרא, צריך שגם רוב בני העיר יהיו כשרים, גזירה רוב סיעה אטו רוב העיר: אם נכשיר כאשר האנס בא מהסיעה, עשויים להכשיר גם כאשר האנס בא מהעיר. ואז שואלים, מה רע בזה? הרי גם רוב העיר כשרים! ועונים שיש הבדל חשוב בין הסיעה לעיר - בסיעה ברור דאזלא אינהו לגבה; הרי היא לא מכירה אף אחד בסיעה, הגעת סיעה זאת לציפורי היא עניין מקרי וחד-פעמי. אבל בעיר, **איכא** (גירסת רש"י!) דקא אזלא לגביהו, דהוה ליה קבוע, וא"ר זירא כל קבוע כמחצה על מחצה דמי. פירוש, בעיר - שלא כמו בסיעה - בהחלט ייתכן שהיא בחרה בו. ולכן, אם באמת פירש אחד מציפורי ובעל, הוולד שתוקי; זאת אומרת שלמרות שפירש ייתכן שהיא מכירה אותו מהזדמנות קודמת, ואז נתנה לו להבין שהיא מעוניינת בו. אבל אין גוזרים אטו אותו ספק, ומסתפקים בדרישה שרוב בני העיר כשרים, בנוסף לכך שרוב הסיעה כשרים; דהיינו, דרושים תרי רובי. ואז שואלת הגמרא, סוף סוף, למה באמת צריך תרי רובי - למה גוזרים? הרי מדובר שהאנס בא מהסיעה, ולכן אזלא אינהו לגבה, וזה בדיוק כמו בברייתא של תשע חנויות! ועונים, מעלה עשו ביוחסין.

36 לפי המובן המקובל (אות יב להלן), שתוקי הוא מי שאביו אינו ידוע. ככל הנראה, משתמשים כאן במונח זה במובן קצת שונה: מי שלא ידוע האם אביו "אדם כשר".

37 כנראה רש"י מתכוון שבימי שוק, רגילות סיעות לבוא לשם, ולא שסיעות רבות היו באותו יום.

לבסוף, נבאר את הגמרא, הולכין אחר רוב העיר ואין הולכין אחר רוב סיעה. הגמרא קובעת שזה שיבוש, בהקשותה כלפי לייא - הני נידי והני קביעי?! מהלשון 'הני' 'והני' יוצא שאין מדובר כאן על העיר והסיעה עצמם, שכביכול העיר קבועה והסיעה - הקרונות - ניידים, אלא מדובר על רוב העיר ורוב הסיעה - זאת אומרת על אנשי העיר והסיעה - האנסים האפשריים. אנשי הסיעה הנם ניידים - הם בוחרים את התינוקת. אנשי העיר קבועים, וייתכן שהתינוקת בחרה מישהו מביניהם.

בסיכום, כאן ברורה מאוד שיטת החיד"א. האבחנה הבסיסית היא בין אזלי אינהו לגבה לבין איכא דקא אזלא לגבייהו. במקרה הראשון אין לתינוקת כל בחירה; האנס הוא פשוט אחד מאנשי הסיעה, שרובם בני אדם כשרים, ולכן הולכים אחר הרוב. אך במקרה השני, אולי היא בחרה בו (ראה אות ב לעיל). והרי היא לא בוחרת לפי הרוב, אלא לפי הרצוי לה; לכן אין סיבה לשייך את האנס לרוב, ולכן כמחצה על מחצה דמי.

יב. שתוקי

אמר רבא, דבר תורה שתוקי³⁸ כשר. מאי טעמא? רוב כשרים אצלה ומיעוט פסולין אצלה, ואי אזלי אינהו לגבה כל דפריש מרובא פריש. מאי אמרת, דילמא אזלא איהי לגבייהו, הוה ליה קבוע, וכל קבוע כמחצה על מחצה דמי, והתורה אמרה לא יבוא ממזר (דברים כג, ג)?! ממזר ודאי הוא דלא יבוא, הא ממזר ספק יבוא (קידושין עג, א).

כמו בתינוקת שנאנסה, שיטת החיד"א מאוד ברורה כאן; מה שאמרנו שם שייך גם כאן. בפרט, כאשר אזלא איהי לגבייהו, אומרים בשתי הסוגיות שכל קבוע כמחצה על מחצה דמי; רק ששם פוסלים בגלל הספק, וכאן מכשירים בגלל הספק.

יג. גוי שקידש

גוי שקידש³⁹ בזמן הזה חוששין לקידושין⁴⁰, שמא מעשרת השבטים הוא. והא כל דפריש מרובא פריש?!⁴¹ בדוכתא דקביעי⁴² (יבמות טז, ב).

מלכתחילה מניחה הגמרא שמדובר בכל מקום בעולם; חוששין לקידושין, מפני שהכלה בוחרת את החתן, או לפחות משתתפת בבחירתו. ואז שואלת הגמרא, והא כל

38 מי שאביו אינו ידוע.

39 ישראלית.

40 חוששין שהקידושין תופסים, ולכן היא אשת איש.

41 ורוב הגוים אינם צאצאים של עשרת השבטים.

42 מדובר על מקומות שבהם עשרת השבטים הינם קבועים. בהמשך מפרטת הגמרא מה הם מקומות אלה.

דפריש מרובא פריש? הרי כל אחד מהחתנים האפשריים איבד מזמן כל סימן היכר של מוצאו, ולכן אף אם הכלה השתתפה בבחירתו, אין בחירה זאת קשורה לעניין השתייכותו לעשרת השבטים⁴³! והגמרא עונה, בדוכתא דקביעי. לא מדובר בכל מקום בעולם, אלא רק באותם המקומות שאליהם גלו עשרת השבטים, כמפורש במקרא ומובא בגמרא. באותם המקומות עשרת השבטים הם לאו דווקא רוב, אך הם קבועים שם, ושמה לא איבדו את סימני ההיכר למוצאם. לכן, היות והיא בוחרת את החתן (או משתתפת בבחירתו), הרי לפי שיטת החיד"א, כמחצה על מחצה דמי, וחוששין לקידושין.

יד. יהודה גר עמוני

בו ביום בא יהודה גר עמוני לפניהם בבית המדרש. אמר להם, מה אני לבוא בקהל? אמר לו רבן גמליאל אסור אתה לבוא בקהל. אמר לו רבי יהושע, מותר אתה לבוא בקהל. א"ל ר"ג, והלא כבר נאמר לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה' (דברים כג, ד)?! א"ל ר' יהושע, וכי עמון ומואב במקומן הן יושבים? כבר עלה סנחריב מלך אשור ובלבל את כל האומות... וכל דפריש מרובה פריש... מיד התירוהו לבוא בקהל (ברכות כח, א).

גם גמרא זאת מתאימה לגמרי לשיטת החיד"א. יהודה גר עמוני לא בחר את אבותיו - הוא בעצמו בגדר פריש⁴⁴ - ולכן אומרים מרובא פריש: הולכים אחר רוב אוכלוסיית העולם (אחרי שנתערבו העמים), שאינה לא עמונית ולא מואבית.

טו. רובא גנבי ישראל נינהו

הנהו גנבי דסלקי לפומבדיתא ופתחו חביתא טובא. אמר רבא, חמרא שרי; מ"ט, רובא גנבי ישראל נינהו (ע"ז ע, א).

הריטב"א בפירושו על אתר קושר גמרא זאת לכל קבוע וכל דפריש, ומסיק כי אין לדון כמחצה על מחצה דהא כולהו מינד נייד, עיי"ש. גם לפי שיטת החיד"א הגמרא אתיא שפיר, שהרי בעל היינות לא בחר את הגנב; עד כמה שידוע לו הגנב מייצג נאמנה את אוכלוסיית כל הגנבים בפומבדיתא, ולכן שפיר אזלינן בתר רובא.

טז. עגלה ערופה

בספר שירי ברכה על שו"ע יו"ד סימן קי כותב החיד"א בעצמו כדלהלן:

43 השווה אות ח לעיל, זכמים שנתערבו, ואות טו להלן, עגלה ערופה, ובאות ב, הפיסקה המתחילה במילה כמובן.

44 ראה אות ב לעיל.

והרב פרי חדש ס"ק יב הביא דברי רבינו שמשון בספר כריתות, שכתב
 כדברי התוס' בשאר דוכתי, דלא שייך כל קבוע אלא כשניכר האיסור וכו'.
 וכתב ובהכי נחא מה שמקשים העולם יאסר כל העולם בחרישה וזריעה
 מטעם נחל איתן שהוא קבוע⁴⁵, ולמאי דפרישית נחא, כיון דלא ידעינן היכן
 נחל איתן לא שייך כל קבוע.

העיקרון שעליו מתבסס כאן החיד"א - דלא שייך כל קבוע אלא כשניכר האיסור -
 מובא כמה וכמה פעמים במפרשים הראשונים. למשל, בסוגית זבחים שנתערבו (לעיל
 אות ז) בתוד"ה אלא (זבחים עג, ב), בסוגיית האומר לשלוחו (לעיל אות ח) בתוד"ה
 אסור (נזיר יב, א), ובגיטין סד, א בתוד"ה אסור. ואף הריטב"א כותב בחידושו על כתובות
 טו, א כל קבוע כמחצה על מחצה דמי, פירש"י⁴⁶ ז"ל כשהקבוע ניכר לעצמו, כההוא
 דתשעה חנויות וכההוא דתשעה גוים וישראל אחד ביניהם (לעיל אותיות ט, י), אבל
 בדבר המעורב ביניהם כשאינו ניכר ליכא למימר הכי, שא"כ אין לך איסור בטל בהיתר.
 עיקרון זה הינו מרכזי, ומתאים לחלוטין לשיטת החיד"א. הרי כאשר האיסור אינו ניכר,
 אזי אף שיש תהליך של בחירה, בחירה זו אינה פוגמת באקראיות. עדיין אין לנו דרך
 להבחין בין הפריט הנבחר לבין כל פריט אחר בקבוצה, ולכן הולכים אחר הרוב. רק כאשר
 הבחירה מפירה את האקראיות אז חל הכלל של כל קבוע (רְאָה גם לעיל אות ב, הפיסקה
 המתחילה במילה כמובן; לעיל אות ז, זבחים שנתערבו; ולעיל אות יג, גוי שקידש).

סיכום

לפי הבנתנו, כך הוא תורף שיטת החיד"א: כאשר נבדל פריט מתוך קבוצה באופן
 אקראי, אז ההיגיון הטבעי אומר שיותר סביר שהפריט הוא מהרוב מאשר מהמיעוט,
 וזה הגדר של פריש. אך כאשר הפריט נבדל בתהליך שאינו אקראי - ובפרט כאשר נבחר
 בבחירה מכוונת - אנו מאבדים את היכולת לקבוע מה סביר יותר ומה פחות. במקרה
 זה, נותרים במצב של ספק כללי שדינו כמחצה על מחצה - וזה הגדר של קבוע⁴⁷.

45 השו"ת יד יצחק (סי' רטז ס"ג) מרחיב את הקושיא גם לעיר הנידחת, שאסור לבנות בה.

46 לא מצאנו היכן אומר רש"י כך.

47 על קבוע ופריש נכתב הרבה, ואכמ"ל. נציין רק שני מקורות: קרובה להבנתנו היא הבנת הרב מאיר
 חזן בספרו ברכת רם (חלק רביעי, ירושלים התשס"ז, עמודים רכה-רכו) וז"ל, כאשר הפרישה היא
 מקרית רק אז שייך למיזל בתר הרוב. משא"כ כאשר הפרישה היא מכוונת, הרוב לא יכול לפשוט
 כלום, וזהו דין קבוע, עכ"ל. גם הרב חזן מביא את החיד"א, והוא גם מבאר חלק מהסוגיות דלעיל לפי
 שיטת החיד"א, אך יותר בקצרה. כך שאפשר לראות את המאמר הנוכחי כהצגה של פירוש הרב חזן
 ביתר פירוט. אנו מודים להרב נתן עפרלמן שליט"א על שהעיר את תשומת לבנו לביאור הרב חזן. בזמן
 האחרון פרסם גם מר דניאל קשדן פירוש הדומה בעיקרו לפירוש החיד"א, בשפה האנגלית בכתב
 העת האמריקאי "טרדישן", והתפלמס איתו פרופ' משה קופל (Tradition 50:4, 2018, pp. 37-60).